

Mitolojik Anlatılarda ve Kur'an'da Yer ile Göğün Ayrılması: Kozmogoninin Evrensel İzlerine Genel Bir Bakış

The Separation of Heaven and Earth in Mythological Narratives and the Qur'an: An Overview of the Universal Traces of Cosmogony

Fatma Aygün Erdem*
Kadir Gömbeyaz

¹ Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimler Bölümü, İstanbul, Türkiye, fatma.erdem@izu.edu.tr
<https://ror.org/00xwvqp40>

² Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Mezhepler Tarihi Ana Bilim Dalı, Kocaeli, Türkiye, kadir.gombeyaz@kocaeli.edu.tr
<https://ror.org/0411seq30>

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Öz: Kozmogoni, insanlık tarihinin en eski kültürel ve entelektüel açıklama biçimlerinden biri olarak evrenin kökeni ve düzenine ilişkin anlatıları konu edinir. Bu anlatılar, kozmik başlangıcı açıklamanın ötesinde insanın varlık, kutsallık ve düzen anlayışını şekillendiren sembolik çerçeveler sunar. Birçok kültürde benzer biçimde görülen bu temel motif, yer ile göğün başlangıçta birleşik olduğu ve ilksel bir müdahale sonucunda birbirinden ayrıldığı düşüncesine dayanmaktadır. Sümer, Babil, Türk, Mısır, Yunan, Çin ve Māori kozmogonilerinde çeşitli biçimlerde yer alan bu motif, literatürde çoğunlukla mitolojik bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Kur'an'daki benzer ifadeler ise genellikle modern bilimsel yorumlar ya da mitolojik etkilenme iddiaları çerçevesinde ele alınmış; ancak bu yaklaşımlar Kur'an anlatısının anlam ve işlev boyutlarını açıklamaktan uzak kalmıştır. Bu çalışma, Enbiyâ Suresi'nin 30. ayetinde yer alan yer-gök ayrılığı temasını karşılaştırmalı bir yöntemle inceleyerek Kur'an'ın anlatısal konumunu ve özgünlüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Analiz, mitolojik kozmogonilerin çoktanrılı, çatışma temelli ve antropomorfik unsurlar etrafında şekillendiğini; buna karşılık Kur'an'daki yaratılış anlatısının tek ilahî otorite, düzen ve hikmet vurgusuna dayandığını göstermektedir. Kur'an anlatısı ile mitolojik gelenekler arasında bazı biçimsel benzerlikler bulunsa da ontolojik ve teolojik açılardan aralarında temel farklılıklar bulunmaktadır. Çalışma ayrıca, vahyin mitolojiye indirgenmesine yönelik teolojik bir reddiye bağlamında "esâtîrül-evvelîn" ithamını ele almakta, Kur'an'ın ortak kozmogonik motifleri tevhid ekseninde yeniden anlamlandıran vahyî niteliğine dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Kur'an, Mitoloji, Kozmogoni, Yer-Gök.

Geliş Tarihi/Received: 01.02.2026
Kabul Tarihi/Accepted: 29.07.2026
Yayınlanma Tarihi/ Available Online: 19.08.2026

Abstract: Cosmogony, as one of the oldest cultural and intellectual modes of explanation in human history, addresses narratives concerning the origin and order of the universe. Beyond explaining cosmic beginnings, these narratives provide symbolic frameworks that shape human understandings of existence, the sacred, and order. This fundamental motif, observed in similar forms across many cultures, is based on the idea that heaven and earth were initially united and later separated through a primordial intervention. This motif, which appears in various forms in Sumerian, Babylonian, Turkic, Egyptian, Greek, Chinese, and Māori cosmogonies, has mostly been regarded in the literature as a mythological element. Similar expressions in the Qur'an have usually been approached through modern scientific interpretations or claims of mythological influence; however, such approaches have remained insufficient to explain the meaning and function of the Qur'anic narrative. This study aims to reveal the narrative position and originality of the Qur'an by examining the theme of the separation of heaven and earth in Qur'an 21:30 through a comparative method. The analysis demonstrates that mythological cosmogonies are shaped by polytheistic, conflict-based, and anthropomorphic elements, whereas the Qur'anic creation narrative is grounded in an emphasis on a single divine authority, order, and wisdom. Although the Qur'anic narrative shares certain formal similarities with mythological traditions, it differs fundamentally from them in ontological and theological terms. The study also examines the accusation of "asatir al-awwalin" in relation to the theological rejection of reducing revelation to myth and highlights the Qur'an's revelatory nature in reinterpreting shared cosmogonic motifs within the framework of tawhid.

Keywords: Kalam, Qur'an, Mythology, Cosmogony, Heaven-Earth.

Giriş

Evrenin nasıl varlık kazandığı sorusu, farklı kültür ve düşünce sistemlerinde çeşitli biçimlerde ele alınmıştır. Mitolojik anlatılar, kutsal metinler, felsefe ve modern bilim bu soruya kendi bağlamlarında cevaplar sunar. Bu çerçevede yer ile göğün başlangıçta bitişik olup sonradan ayrıldığı fikri, birçok kültürde ortak bir kozmogonik motif olarak öne çıkar ve evrenin düzenli bir yapıya kavuşmasını sembolik biçimde açıklar. Kur'an-ı Kerim'de Enbiyâ Sûresi 30. âyette yer alan göklerle yerin başlangıçta bitişik olup ilahî irade ile ayrıldığına dair ifade, İslâm düşüncesinde yaratılış anlayışının temel referanslarından biridir. Bu anlatının antik mitolojik kozmogonilerle bazı tematik benzerlikler taşıması, Kur'an'daki yaratılış söyleminin niteliğine dair çeşitli değerlendirmeleri beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede yer ve göğün ayrılması anlatısının mitolojik geleneklerle ilişkisi ve kendine özgü anlamı üzerinde durulmaktadır.

Literatürde Kur'an'daki yaratılış anlatıları ile mitolojik kozmogoniler arasındaki ilişki genellikle iki ana yaklaşım etrafında ele alınmaktadır. Birinci yaklaşımda, yaratılış anlatılarındaki ortak motifleri tarihsel ve kültürel etkileşimler çerçevesinde değerlendirilerek özellikle Antik Yakın Doğu ve Mezopotamya kozmogonileriyle benzerliklere dikkat çekilmektedir. Mircea Eliade (ö. 1986),¹ Joseph Campbell (1987)² ve Claude Lévi-Strauss'un (ö. 2009)³ mit ve dolayısıyla kozmogoni kuramına ilişkin çalışmaları ile Sümer ve Babil yaratılış anlatılarını ele alan araştırmalar⁴ bu perspektifin teorik zeminini oluşturmaktadır. İkinci yaklaşım ise Kur'an'daki yaratılış tasvirlerinin mitolojik anlatılarla karşılaştırılmasını metodolojik açıdan problemli gören ve vahyin teolojik özgünlüğünü vurgulayan çalışmalardan oluşmaktadır. Hatice Kelpetin Arpaguş,⁵ Cengiz Batuk,⁶ Zeki Yıldırım⁷ vd. gibi Kur'an anlatılarının anlam ve kavram dünyasına odaklanan eserleri bu çizgide değerlendirilebilir. Bununla birlikte literatürde, doğrudan ortak kozmogonik motiflerin Kur'an'daki teolojik anlam ve işlevine odaklanan çalışmaların görece sınırlı olduğu söylenebilir.⁸ Bu çalışma, yer ve göğün ayrılması temasını, biçimsel benzerlikleri inkâr etmeksizin ancak Kur'an'ın tevhidî perspektifini merkeze alan karşılaştırmalı bir okuma çerçevesinde ele almaktadır. Böylece çalışma, Kur'an'daki kozmogonik anlatıyı mitolojik metinlerle karşılaştırırken benzerliklerin ötesine geçmeyi; anlatıların anlam, amaç ve teolojik yönelimlerini dikkate alarak derinleştirilmiş bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda araştırmanın temel amacı, Enbiyâ Sûresi 30. âyet merkezinde yer ve göğün ayrılması temasını inceleyerek Kur'an anlatısının mitolojik kozmogonilerle yüzeysel ortaklıklar taşısa da tevhidî bir çerçevede bu anlatıları dönüştüren ve tashih eden özgün bir vahiy dili sunduğunu ortaya koymaktır. Böylece ortak bir kozmogonik motifin farklı düşünsel sistemlerde nasıl farklı ontolojik ve teolojik anlamlar kazandığı gösterilmeye çalışılacaktır. Araştırma, karşılaştırmalı ve nitel analiz yöntemine dayanmaktadır. Kur'an'daki yaratılış anlatısı klasik ve modern tefsir literatürü ışığında ele alınırken mitolojik metinler tarihsel ve sembolik bağlamları dikkate alınarak incelenecektir. Karşılaştırma sürecinde her anlatı kendi bağlamı içinde değerlendirilecek ve anakronik yorumlardan kaçınılacaktır. Bu yönüyle çalışma, benzerlik ya da üstünlük tartışması yürütmekten ziyade mitolojik kozmogoniler ile

- 1 Mircea Eliade, *Myth and Reality* (New York: Harper & Row, 1963), 1-202; a.mlf., *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History* (Princeton: Princeton University Press, 1971); a.mlf., *Ebedî Dönüş Mitosu*, çev. Ümit Altuğ (İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 1994), 7-176; a.mlf., 9-178; a.mlf., *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan (İstanbul: Kabbacı Yayınevi, 2003), 15-440 vd.
- 2 Joseph Campbell, *The Hero with a Thousand Faces* (Princeton: Princeton University Press, 2004), 1-362; Joseph Campbell-Bill Moyers, *Mitolojinin Gücü: Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji ve Hikâyeler*, çev. Zeynep Yaman (İstanbul: MediaCat Kitapları, 2010), 11-288.
- 3 Claude Lévi-Strauss, *Mit ve Anlam*, çev. Gökhan Yavuz Demir (İstanbul: İthaki Yayınları, 2013), 49-57, 70-74.
- 4 James P. Allen, *Genesis in Egypt: The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Accounts* (New Haven: Yale University Press, 1988); Stephanie Dalley, *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others* (Oxford: Oxford University Press, 2008); Barbara C. Sproul, *Primal Myths: Creation Myths Around the World* (San Francisco: HarperOne, 1991); Gönül Yonar, *Yaratılış Mitolojileri: Altı Medeniyet Altı Yaratılış Hikâyesi* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015).
- 5 Hatice Kelpetin Arpaguş, "Mitoloji, Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Kültürel Miras", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (2003), 5-24.
- 6 Cengiz Batuk, "Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2009), 27-53; Cengiz Batuk, "Mit/Oloji", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Akli Düşünce ve Felsefenin Doğu'dan Doğuşu: Babil-Keldani-Çin-Hint-İran-İbrani Gelenekleri*, ed. Bayram Ali Çetinkaya vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 1/897-914.
- 7 Zeki Yıldırım, "Enbiya, 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 47-76.
- 8 Şehmus Demir, *Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2010), 17-18, 118-129.

Kur'an'daki yaratılış anlatısının dayandığı düşünsel zemin ve anlam dünyasını görünür kılmayı hedeflemektedir.

1. Kozmogoni ve Mitolojik Yaratılış Anlatıları: Kavramsal Çerçeve

Kozmogoni terimi, Yunanca kosmos (düzen, evren) ve genesis (doğuş, oluşum) kelimelerinden türemiştir. Bu kavram, evrenin nasıl meydana geldiğine yani kökenine ve başlangıçtaki hâline dair anlatıları ifade eder.⁹ Kozmogonik anlatılar, yalnızca fiziksel dünyanın nasıl oluştuğunu açıklamakla kalmaz; aynı zamanda evrendeki düzenin, zamanın, toplumsal yapıların ve insanın varoluş içindeki konumunun nasıl şekillendiğine dair de kapsamlı açıklamalar sunar. Bu nedenle kozmogoni hem dinî hem felsefî hem de mitolojik düşüncenin temel unsurlarından biridir.¹⁰

Mitolojik anlatılarda kozmogoni genellikle ilksel kaos hâlinde düzenli bir evrene geçiş sürecini konu alır. Bu süreçte “yer ile göğün ayrılması,” “karanlığın aydınlığa dönüşmesi” ve “tanrısal müdahale” gibi temalar ön plana çıkar. Evrenin oluşumu, çoğunlukla tanrılar arasındaki çatışmalar, evlilik birlikleri ya da bir varlığın parçalanması gibi dramatik unsurlarla açıklanır. Örneğin Sümer mitolojisinde An (gök) ile Ki (yer) başlangıçta birleşik bir varlık olarak betimlenir; tanrı Enlil'in bu ikisini ayırmasıyla kozmik düzen tesis edilir.¹¹ Benzer şekilde Yunan mitolojisinde Uranos (gök) ve Gaia (yer) başlangıçta birleşiktir; oğulları Kronos'un babasını hadım etmesiyle gök yerden ayrılır.¹² Babil mitolojisinde ise tanrı Marduk'un kaos tanrıçası Tiamat'ı yenip bedeninden gök ile yeri yaratması, kozmogoninin kaosun parçalanarak düzenli bir yapıya dönüşme süreci olduğunu ortaya koyar.¹³ Bu bağlamda mitolojik anlatılar, bireysel kurgulardan ziyade insan zihninin ikili karşıtlıklar üzerinden işleyen sınıflandırıcı düşünme biçiminin ürünü olarak da düşünülebilir.¹⁴ O halde yer ve göğün ayrılması motifi, kozmik bir olayın ötesinde kaos-düzen ve birlik-ayrışma gibi temel karşıtlıkların sembolik düzeyde ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Mitolojik kozmogoni anlatıları, yalnızca fizikî yaratılış sürecini değil; aynı zamanda insanın evrenle ilişkisini, kutsalın evrendeki yerini ve toplumsal yapıların kozmik temellendirmesini de kapsar. “Tanrıların evreni niçin ve nasıl yarattığı, bu yaratılışta hangi ilkelerin gözetildiği ve insanın bu düzen içindeki konumunun ne olduğu” gibi sorular, bu anlatıların temel eksenini oluşturur.¹⁵ Bu açıdan bakıldığında, kozmogoni sadece evrenin başlangıcını anlatan bir hikâye değil; aynı zamanda varoluşun felsefî temellerini ve anlam inşasını içeren bir düşünce sistemidir.

Kur'an'da kozmogoni anlatıları, mitolojik sembolizmin ötesinde, ilahî kudret, hikmet ve bilinçli yaratma iradesinin açık göstergeleri olarak sunulur. Bu yaratılış tasvirleri, Allah'ın birliğini, evrende tesis ettiği düzeni vurgulayan ve derin anlamlar taşıyan anlatımlardır.¹⁶ Yaratılış, tanrılar arasındaki çatışmaların ya da tesadüfi oluşumların sonucu değil; mutlak kudret sahibi Allah'ın iradesiyle, bilinçli ve düzenli bir yaratma süreci olarak gerçekleşir. Öyle anlaşıyor ki kozmogoni kavramına hem kavramsal hem de işlevsel açıdan değinilmesi mitolojik anlatılar ile Kur'an'daki yaratılış anlayışı arasındaki örtüşen ve ayrışan yönlerin daha net ortaya konulmasını sağlayacaktır.

2. Kur'an'da Yaratılış ve Enbiyâ 30. Âyet'in Yorumu

Kur'an-ı Kerim'in yaratılış tasvirleri hem lafzî hem de teolojik açıdan oldukça dikkat çekici boyutlara sahiptir. Yaratılış, Kur'an'da sadece fiziksel bir oluşum süreci değil, aynı zamanda Allah'ın kudret,

9 Abdulkadir Kiyak, *Mitolojiye Dair-Kadim Toplumlardan Günümüze Kutsal Anlatılar*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025), 144-183; David Leeming, *The World of Myth* (Oxford: Oxford University Press, 1990), 11-16.

10 Eliade, *The Myth of the Eternal Return*, 4-6.

11 Samuel Noah Kramer, *Sumerian Mythology* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1961), 37-38, 72-74.

12 Robert Graves, *The Greek Myths* (London: Penguin Books, 1992), 1/7-9, 137-145, 160-161, 175.

13 Dalley, *Myths from Mesopotamia*, 249-250; Yonar, *Yaratılış Mitolojileri*, 50-56.

14 Lévi-Strauss, *Mit ve Anlam*, 33-34, 44-47, 57.

15 Eliade, *The Myth of the Eternal Return*, 25-60; C. Sproul, *Primal Myths*, 15-19.

16 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, ed. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 1/219-221; 5/104-105; 12/112-116; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001), 16/254-256.

hikmet ve birliğini tefekkür ettiren bir işaret (âyet) olarak sunulur.¹⁷ Bu bağlamda Enbiyâ Suresi 30. âyet, göklerle yerin başlangıçta bitişik olduğunu, ardından ayrıldığını ifade ederek kozmik yaratılışa dair açık ve çarpıcı bir anlatım ortaya koymaktadır.

“*İnkâr edenler görmediler mi ki göklerle yer bitişik idi, biz onları ayırdık.*”¹⁸ anlamına gelmekte olan “*أَوَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا*” (ratqan) ifadesi, Arapçada “birleşik, ayrılmamış, yekpare” anlamını taşımaktadır. Aynı zamanda burada bir yırtığın dikilerek birleştirilmesi gibi “iç içe geçmişliği veya ayrılmamış bütünlüğü” ifade edilmektedir.¹⁹ “*فَفَتَقْنَاهُمَا*” (fefetekkânâhumâ) ise “yarmak, ayırmak, açmak” anlamlarına gelir.²⁰ Bu fiil, bir şeyin parçalanması ya da ayrılması sonucunda ortaya çıkan yeni bir düzene işaret etmektedir.²¹ Bu bağlamda Kur’an’daki şu ifadeyi hatırlamak da yerinde olacaktır: “*Sonra duman halinde bulunan göğ ve yere: ‘İsteyerek veya istemeyerek gelin’ dedi. İkisi de: ‘İsteyerek geldik’ dediler.*”²² Bu âyet, evrenin (yerin ve göğün) Allah’ın emriyle ve O’nun belirlediği bir düzene göre yaratıldığını vurgulamaktadır.²³ Dolayısıyla bu âyetler göklerin ve yerin başlangıçta “tek bir bütün” hâlinde olduğuna ve Allah tarafından bilinçli bir müdahale ile ayrıldığına işaret etmektedir. Bu anlatım hem kozmik bir yaratılış tasvirini barındırmakta hem de varlık düzeninin Allah’ın mutlak kudretiyle kurulmuş olduğunu anlatmaktadır.

Müslüman düşünürler Enbiyâ 30. âyeti farklı şekillerde yorumlamışlardır. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), “ratq” kavramını yer ile göğün başlangıçta karanlık, durağan ve bitişik bir yapı arz ettiği şeklinde açıklamıştır. “Fetq” ise bu bitişik yapının ayrılmasıyla yaratılış düzeninin başlamasını ifade etmektedir. Âyetin devamında yer alan “Her canlı şeyi sudan yarattık” ifadesi, canlılığın suyla olan temel bağına vurgulamakta ve yaratılışın biyolojik bir gerçekliği de kapsadığını göstermektedir.²⁴ Bazı müfessirler ise “bitişik” hâlin yokluk ya da karanlık olduğunu, “ayırma”nın ise yaratılış süreciyle birlikte ışığın, düzenin ve hayatın başlaması anlamına geldiğini belirtmişlerdir.²⁵

Âyetin bilimsel anlamların ötesinde Allah’ın kudretini göstermek amacıyla kullanılması ve hitâbının ‘inkârcılar’a yönelik olması, yaratılışın Allah’a iman etmeye yönlendirici bir delil olarak sunulduğunu göstermektedir. Zemahşerî’ye (ö. 538/1144) göre, göklerle yerin başlangıçta birleşik bir hâlde bulunmuş olmaları aklî çıkarımla anlaşılabilir; ancak bu iki unsurun birbirinden ayrılış süreci, aklın sınırlarını aşan bir hakikati içerdiğinden bu hususta açıklama getirecek nitelikli ve aşkın bir bilgi kaynağına ihtiyaç vardır.²⁶ Öyle ki bu âyet, varlığın rastlantısal ya da tanrılar arası çekişmenin ürünü değil; bilinçli ve tekil bir ilahî iradenin sonucu olduğunu beyan etmektedir.

Enbiyâ 30. âyet, çağdaş dönemde bazı bilim insanları veya tefsirciler tarafından kozmolojik teorilerle ilişkilendirilmiştir.²⁷ Özellikle Big Bang (Büyük Patlama) teorisinde evrenin başlangıçta yoğun ve birleşik bir noktada olduğu, ardından genişleyerek farklı unsurların oluştuğu görüşüyle bu âyet arasında paralellik kuran yorumlar yapılmıştır.²⁸ Ancak bu tür bilimsel perspektifle yapılan tefsirlerde dikkatli olunması gerektiği, âyetin öncelikle kendi bağlamında ve vahyin amaçları doğrultusunda

17 Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 9/274-277; Toshihiko Izutsu, *Ethico-Religious Concepts in the Qur’an* (Tokyo: Keio University Press, 1966), 205-215.

18 el-Enbiyâ 21/30.

19 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru’s-Sâdır, ts.), “ratq”, 10/142-143.

20 Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü’l-Elfâz*’i’l-Kur’ân, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004), “fetq”, 416.

21 Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 16/267-268.

22 el-Fussilet 41/11.

23 Mustafa Öztürk, *Kur’an ve Yaratılış* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 51-73.

24 Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Türâsi’l-‘Arabî, 2000), 22/202-204.

25 Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-Muhîr fî’t-Tefsîr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2010), 7/423-426; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, ed. Asım Çüneyd Köksal vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 4/117-119.

26 Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vücûhi’t-te’vîl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvîd (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykân, 1998), 4/140-141.

27 Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Mısır: Matbaa-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1350/1931), 10/197-207; Celal Kırca, *Kur’ân ve Fen Bilimleri*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1998), 133-144.

28 Maurice Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur’an*, çev. Mehmet Ali Sönmez (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001), 237; Hüseyin Aydın, *İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik (Teleoloji)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 51; Öztürk, *Kur’an ve Yaratılış*, 70-71.

değerlendirilmesinin uygun olacağı hem klasik hem de modern tefsir geleneğinde sıkça vurgulanmaktadır.²⁹

Kur'an'da evrenin yaratılışıyla ilgili olarak Enbiyâ 30 dışında da birçok âyet vardır. Bunlardan en dikkat çekenler "...sonra duman hâlinde olan göğe yöneldi..."³⁰, "...göğü kudretimizle biz kurduk, biz onu genişletmekteyiz..."³¹ "(Allah) gökleri ve yeri yoktan var edendir..."³² Bu âyetler, Kur'an'ın evrenin yaratılışını düzenli, bilinçli ve aşamalı bir süreç olarak açıkladığını göstermektedir.³³

O halde Enbiyâ 30. âyet, kozmik bir yaratılışın özlü, sâde ama derinlikli bir anlatımıdır denilebilir. Yer ve göğün "birlikteyken ayrılması" motifi hem evrenin düzenli bir başlangıcını hem de ilahî kudretin mutlak etkisini ifade eder. Bu yönüyle âyet, mitolojik anlatılardaki kozmogoni temalarına yüzeysel biçimde bir benzerlik gösterse de içerik ve maksat açısından kökten farklılaşmaktadır. Kur'an'da yaratılış, mitlerde olduğu gibi çoktanrılı bir kozmik mücadele değil; Allah'ın birliğini ve kudretini ortaya koyan ilahî bir eylem olarak sunulur.

3. Mitolojik Metinlerde Yer-Gök Ayrılığına Dair Başlıca Örnekler

Mitolojik kozmogoni anlatılarında yer-gök ayrılığı, evrenin düzenlenme sürecinde merkezi bir rol oynar. Bu tema, insanlığın evrenin başlangıcı hakkındaki kolektif hayal gücünü ve sembolik düşünme biçimini yansıtan evrensel bir öge olarak birçok kültürde karşımıza çıkar. Yer ile göğün başlangıçta iç içe, bitişik, karanlık veya hareketsiz bir bütünlük oluşturduğu; ardından ilâhî veya kozmik düzenin kurulmasında aracılık eden kutsal bir varlık tarafından bu iki unsurun birbirinden ayrılarak evrenin şekillendirildiği yönündeki anlatılar, yaratılış düzenine dair insanın zihinsel şemalarının ortak izlerini taşımaktadır.³⁴ Aşağıda Sümer, Babil, Yunan ve Mısır mitolojilerinde yer-gök ayrılığı ele alınacak, ayrıca farklı kültürlerdeki benzer anlatılara da kısaca değinilecektir.

3.1. Sümer Mitolojisi: An ve Ki'nin Ayrılması

Sümer mitolojisi, en eski kozmogonik metinlerden biri olarak yer-gök ayrılığı temasını açık biçimde işler. Kozmik bütünlük, gök tanrısı An ile yer tanrıçası Ki'nin birleşik varlığıyla temsil edilir. Başlangıçta iç içe geçmiş bu bütünlük, evrenin henüz şekillenmemiş kaotik halini simgeler. Ardından, Enlil'in müdahalesi ile gök ve yer ayrılır; gök yukarı kaldırılır, yer sabitlenir. Bu eylem hem kozmik düzenin kurulmasını hem de tanrılar arası hiyerarşinin belirlenmesini sağlar.³⁵ Enlil'in bu eylemi gerçekleştirmesi, onun hava tanrısı olarak yer ile gök arasında bir aracı işlevi görmesini de sembolize eder. Yer ile göğün ayrılması ve Enlil'in müdahalesi, tanrılar arasındaki ilişkilerin ve onların kozmik rollerinin anlaşılmasını da gerektirir. Bu nedenle tanrıların insan biçiminde nasıl kişileştirildiğini ve konuya ilişkin bazı açıklamaları aşağıdaki alıntı üzerinden görmek faydalı olacaktır. Şöyle ki;

"...Tanrılar insan biçiminde kişileştirildiğinde, An (gök) eril, Ki (yer) dişil idi. Bu birleşmeden, önemli bir kozmik figür olarak hava tanrısı Enlil ortaya çıkar. Gök-tanrısı An'ın Enlil'in babası olduğu en azından bir metinde ifade edilmiştir, ancak Ki'nin annesi olduğunu söyleyen bir metin şimdiye dek bulunamamıştır...³⁶ ...Sümer düşünürlerinin gözünde evren iki ana unsurdan oluşur: gökyüzü ve yeryüzü. Göğü, altından ve üstünden kemer biçiminde katı bir yüzeyle kuşatılmış çukur bir uzam olarak düşünüyorlardı; gök tanrıları burada yaşırdı. Yeryüzü, yerin yüzeyinden ve ölüm ve cehennem ilahlarının oturduğu altından oluşan düz bir yuvarlaklı. Gökyüzü ve yeryüzü arasında bulunan ve onları birbirinden ayıran nefes-benzeri özlil'dir; "hava," "rüzgâr," "ruh" (bizim atmosferimiz). Ay, güneş, gezegenler ve yıldızlar onlara havayla aynı maddeden yapılmış gibi geliyordu, yalnız parlaklık nitelikleri vardı..."³⁷

Burada yer ile göğün ayrılması yalnızca fiziksel bir düzenin kurulması değil, aynı zamanda tanrılar arası hiyerarşinin ve kozmik rollerin belirlenmesi anlamına gelir. Bu ayrışma, zamanın ve mekânın

29 Yıldırım, "Enbiya, 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu", 47-76.

30 el-Fussilet 41/11.

31 ez-Zâriyât 51/47.

32 el-En'âm 6/101.

33 Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts.), 4/654-656.

34 Sproul, *Primal Myths*, 1991, 3-5.

35 Kramer, *Sumerian Mythology*, 41; Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 105-106.

36 Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, çev. Hamide Koyukan (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999), 9.

37 Kramer, *Sümer Mitolojisi*, 12-13.

doğumunu temsil eden bir “düzen kurucu eylem” olarak hem evrenin fiziksel düzenini hem de kozmik hiyerarşiyi simgeler. Enlil’in bu eylemi, onun hava tanrısı olarak yer ile gök arasında bir bağlantı ve düzenleyici rol üstlendiğini gösterir.³⁸

3.2. Babil Mitolojisi: Tiamat’ın Parçalanması

Sümer mitolojisindeki yer-gök ayrılığı örneğinden farklı olarak Babil mitolojisi bu temayı Marduk ve Tiamat üzerinden işler. Babil’in Enuma Eliş adlı evrenin yaratılışı destanı, kozmogoniye dair mitik temsillerin en kapsamlı örneklerinden biridir. Burada başlangıçta Apsu (tatlı su) ve Tiamat (tuzlu, kaotik su) arasında iç içe bir birlik vardır. Tiamat kocası Apsu’nun varlığı, genç tanrıların kargaşası nedeniyle tehdit altındadır. Apsu, oğlu Mummu’nun kışkırtmasıyla onları yok etmeyi planlar. Bu plan ortaya çıkınca, Enki (Ea) Apsu’yu etkisiz hâle getirir ve tüm tatlı suların efendisi olarak onun kalıntıları üzerinde bir ikametgâh kurar; burada eşi Damkina ile birlikte olur ve Marduk doğar.

Apsu’nun öldürülmesinin ardından Tiamat, kozmik kaosu temsil eden varlıklar yaratarak³⁹ tanrılara savaş açar ve Kader Tabletlerini Kingu’ya verir. Tanrılar bu tehdide karşı Marduk’u başkomutan seçer. Marduk, Tiamat’ı yenip öldürdükten sonra onun bedenini ikiye ayırarak göğü ve yeri oluşturur; böylece evrene düzen verir. Ardından yıldızları, takvimi ve kozmik işleyişi düzenler. Kingu’nun kanından yaratılan insanın görevi ise tanrılara hizmet etmektir. Bu anlatıda yer ile göğün ayrılması, kaosu yenilgiye uğratılması ve tanrısal düzenin kurulmasının merkezî sembolüdür.⁴⁰

Enuma Eliş metni, yalnızca evrenin yaratılışını anlatan mitik bir metin değildir; aynı zamanda Marduk’un üstünlüğünü ve Babil’in merkezî tanrı konumunu meşrulaştıran ideolojik bir belgedir.⁴¹ Destan, Babil toplumunun kozmik ve toplumsal düzen anlayışını yansıtır; Marduk’un kaosu yenerek düzeni kurması, siyasal ve dini düzenin ilâhî temelini oluşturur. Metin, Akitu (Yeni Yıl) festivalinde her yıl yeniden okunarak hem kozmik düzenin hem de toplumsal hiyerarşinin ritüel olarak tazelenmesini sağlar.⁴² Böylece yaratılış anlatısı, dini, siyasal ve kozmolojik düzlemleri birbirine bağlayan kurucu bir metin işlevi görür.

3.3. Yunan Mitolojisi: Uranos ve Gaia

Yunan kozmogonisi, Hesiod’un *Theogonia* adlı eserinde sistematik olarak sunulur. Başlangıçta Gaia (toprak) ve Uranos (gök) birleşik bir hâlde betimlenir. Uranos’un Gaia’yı sürekli sarması, ondan doğan çocukların yeryüzüne çıkamamasına ve Gaia’nın yaratıcı gücünün baskı altında kalmasına neden olur. Bu durum tıkanmış bir yaratılış evresi ve evrenin nefes alamadığı bir dönem olarak yorumlanabilir. Gaia’nın bu baskıdan kurtulmak için harekete geçmesi, onu yalnızca bir “yer tanrıçası” olmaktan çıkarıp kozmik düzeni şekillendiren kurucu bir güç konumuna taşır. Gaia, çocuklarını kurtarmak ve kozmik potansiyeli serbest bırakmak amacıyla en küçük oğlu Kronos’a bir orak verir. Kronos, gece çöktüğünde babası Uranos’un tekrar Gaia’ya yaklaşmasını bekler ve babasını hadım eder, kestiği üreme organını ise denize atar. Bu eylem hem göğün yerden fiziksel olarak ayrılmasını sağlar hem de Uranos’un hükümlerini sona erdirir. Böylece kozmik mekân açılır, zaman akmaya başlar ve yaratılışın sonraki aşamalarına zemin hazırlanır. Öyle ki Uranos’un kanı toprağa akar, gök ve yer birbirinden ayrılır.⁴³ Bu hadım edilme sahnesi, anlatının farklı varyantlarında bazı ayrıntı değişiklikleriyle aktarılır; özellikle Uranos’un çocuklarına yönelik tutumu ve onların Gaia’nın bağrında hapsedilme süreci, mitin içsel mantığını daha iyi anlamayı gerektirir. Bu bağlamı daha açık göstermek için aşağıdaki alıntı açıklayıcı bir örnek sunar:

38 David Leeming, *Creation Myths of the World: An Encyclopedia* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2010), 1/247.

39 Sedat Bahadır, “Antik Mitlerde Kozmik Düzen Döngüsü ve Ejderha Motifi”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 19/53 (2026), 151-152, 154-155.

40 Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, çev. Koray Akten vd. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1998), 223-236; Sproul, *Primal Myths*, 211-216; Leeming, *Creation Myths of the World: An Encyclopedia*, 1/18-23; Samuel Noah Kramer, *History Begins at Sumer: Thirty-Nine Firsts in Recorded History* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981), 71-74.

41 Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017), 63-66.

42 Eliade, *Myth and Reality*, 48-49.

43 Hesiodos, *Theogonia-İşler ve Günler*, çev. Azra Erhat vd. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 8-10, 145, 158, 182-185; Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 93-95, 244.

“Ama öteki göktanrılarının aksine Uranos’un üretkenliği tehlikededir... Uranos’un çocukları canavarlardır... Uranos daha ilk günden beri onlardan nefret ettiği için onları inleyip sızlanan ve acı çeken Yerin (Gaiga) bağrına saklar. Gaiga tarafından cesaretlendirilen en küçük çocuk Kronos, bir gün babasının her gece yaptığı gibi gecenin çöktüğü anda yere yaklaşmasını bekler ve babasının üreme organını keser ve onu denize atar. Uranos’un hadım edilmesi canavarların sonu olur ve böylece Uranos’un hükümranlılığı son bulur...”⁴⁴

Uranos’un hadım edilmesinin kozmogonik sonuçlarından biri de denize düşen uzvun etrafındaki köpüklerden Aphrodite’in doğmasıdır. Bu ayrıntı, mitlerde sıkça görülen “ölümden-doğum” motifinin güçlü bir örneği olup yaratıcı şiddetin aynı zamanda yeni bir kozmik güç doğurabileceğini gösterir. Kronos’un iktidara gelişi, Yunan mitolojisinde Altın Çağ’ın başlangıcı olarak kabul edilir. Ancak Kronos’un da çocuklarını yutmaya başlaması, *Theogonia*’daki kuşaklar arası çatışmanın döngüsel karakterini ortaya koyar. Böylece Uranos’un çocuklarını bastırmasıyla başlayan baskıcı düzen, farklı biçimlerde sonraki kuşağa aktarılır. Bu durum, yaratılış mitlerinin yalnızca kozmik düzeni değil, aynı zamanda iktidarın doğasını ve kuşaklar arası çatışmayı açıklayan bir yapısal modele sahip olduğunu gösterir. Gaia’nın Uranos’un baskısına karşı koyması, Yunan kozmogonilerinde dişil ve eril güçlerin çatışmasına dair sembolik bir okuyuşa da imkân sağlar.⁴⁵ Yaratılış bu çatışmanın ürünü olarak şekillenir; yer ile göğün ayrılması sadece mekânsal bir ayrışma değil, kozmik düzenin, üretkenliğin ve siyasal otoritenin yeniden tanımlandığı bir dönüm noktası hâline gelir.

Bu anlatı, Sümer ve Babil kozmogonilerinde görülen kaostan kozmik düzenin tesis edilmesi temasının Yunan mitolojisindeki benzer yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir.⁴⁶ Ancak Yunan anlatısında ayrılma eylemi doğrudan bir tanrısal savaş üzerinden değil, aile içi çatışma ve iktidar mücadelesi üzerinden gerçekleşir. Böylece yer-gök ayrılığı hem fiziksel bir evren düzeninin kurulmasını hem de mitolojik dünyanın politik-ahlâkî yapısının belirlenmesini sağlayan temel bir kozmik kırılma olarak ortaya çıkar.

3.4. Mısır Mitolojisi: Nut ve Geb’in Ayrılması

Antik Mısır kozmogonisinde yer-gök ayrılığı, tanrılar üzerinden simgesel olarak anlatılır. Nut (gökyüzü tanrıçası) ve Geb (yer tanrısı) başlangıçta birbirine sıkıca sarılmış hâlde bulunur. Bu birleşiklik, henüz şekillenmemiş kozmik durumun ve yaratılışın başlamasına engel olan kaotik bütünlüğün sembolüdür. Tanrı Şu (Shu; hava/nefes), ilksel boşluk ve yaşam soluğu olarak bu ikiliyi birbirinden ayırmakla görevlendirilir. Şu, kızı Nut’u yukarı kaldırırken onun kocası Geb’i aşağıda bırakır; böylece gök yükselir, yer sabitlenir ve düzenli bir kozmos ortaya çıkar.⁴⁷

Bu ayrılış, yalnızca fiziksel bir mekânın oluşumunu değil, aynı zamanda yaratılışın önündeki engelin kaldırılmasını, düzenin, hareketin ve zamanın başlamasını simgeler. Gökyüzü tanrıçası Nut’un bir kubbe gibi yeryüzünün üstünde durması, Antik Mısır’da göğün koruyucu, kuşatıcı ve annelik nitelikleriyle ilişkilendirildiğini gösterir. Nut’un güneşi gece yutması ve sabah yeniden doğurması inancı, gök kubbesinin doğurgan bir anne olarak tasavvur edildiğinin açık bir göstergesidir. Geb ise bereket, toprak, bitki örtüsü ve yaşamın maddi temeliyle özdeşleştirilir. Yer ile göğün ayrılması bu nedenle yalnızca kozmik düzenin kurulması değil, aynı zamanda yaşam ile ölümün, gece ile gündüzün, insan dünyası ile ilâhî alanın mekânsal ayrımı anlamına gelir.⁴⁸ Nut’un göğe, Geb’in yere ait olması, Mısır kozmolojisinde evrenin katmanlı bir yapıya sahip olduğuna işaret eder. Antik Mısır mitolojisindeki tanrılardan biri olan Şu’nun araya girmesi, Mısır kozmogonilerinde hava unsurunun yaşamı mümkün kılan temel kozmik güçlerden biri olarak konumlandırıldığını gösterir. Ayrılma eylemi hem kozmik düzenin ortaya çıkışını hem de tanrılar âleminin hiyerarşik yapısını belirleyen kurucu bir mitik sahne olarak değerlendirilebilir.

44 Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 94.

45 Hesiodos, *Theogonia-İşler ve Günler*, 224-225, 245; Walter Burkert, *Greek Religion: Archaic and Classical* (Cambridge: Harvard University Press, 1985), 44-47.

46 Jenny Strauss Clay, *Hesiod’s Cosmos* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 15-30.

47 Allen, *Genesis in Egypt*, 58-59.

48 Allen, *Genesis in Egypt*, 48-54; David P. Silverman, *Ancient Egypt* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 58-60.

Bu dört kültüre ait kozmogonik anlatılar birlikte değerlendirildiğinde, yer ile göğün ayrılmasının mitolojik bir motif olmanın ötesinde, her bir geleneğin evren tasavvurunu yapılandıran kurucu bir eylem olarak kurgulandığı görülür. Bu ortak temayı daha sistematik biçimde ortaya koymak amacıyla aşağıdaki tablo, farklı kültürlerde yer-gök ayrılığının nasıl temsil edildiğini özetlemektedir.

Tablo 1. Mitolojilerde Başlangıç Birliği ve Yer-Gök Ayrılığı Teması

Kültür	Yer-Gök Başlangıcı	Ayrılığı Gerçekleştiren	Sembolizm
Sümer	An-Ki birleşik	Enlil	Tanrılar arası hiyerarşi
Babil	Tiamat bütünlük	Marduk	Kaosun parçalanması
Yunan	Uranos-Gaia birleşik	Kronos	Ataerki iktidarın tesisi
Mısır	Nut-Geb birleşik	Şu	Yaşamın açığa çıkışı

Bu anlatılar, yer ve göğün ayrılması temasının yalnızca kozmik bir olayı değil; tanrısal düzenin, kozmik otoritenin ve zamanın başlangıcının mitolojik düzlemde temellendirilmesini ifade ettiğini göstermektedir. Sümer kozmogonilerinde An ile Ki'nin başlangıçta bir bütün olarak düşünülmesi evrenin ilk hâlinin birlik olduğunu, Enlil'in bu bütünlüğü ayırması ise kozmik düzenin ve panteondaki hiyerarşinin kurulmasını temsil eder. Mezopotamya geleneğinde Enlil ayrıştırıcı, Enki ise düzenleyici bir rol üstlenir. Bu durum, Sümer düşüncesinde kozmik sürecin iki aşamalı bir modelle kavrandığını ortaya koyar; ayrıştırma ve düzenleme.

Benzer biçimde Babil mitolojisinde Marduk'un Tiamat'ın kaotik bedenini ikiye bölerek gök ve yeri oluşturması, ayrılığı kaos karşısında düzenin tesis edilmesiyle ilişkilendirir. Yunan mitolojisinde Uranos'un Gaia'dan ayrılması, kozmik düzenle birlikte ataerki otoritenin ve kuşak çatışmasının başlangıcını simgeler. Mısır anlatılarında ise Nut ile Geb'in Şu tarafından ayrılması, ayrılığı cezalandırıcı değil, yaşamı mümkün kılan bir kozmik açılma olarak sunar. Bu çerçevede yer-gök ayrılığı motifi, çeşitli kültürlerde farklı amaçlarla kullanılsa da ortak bir biçimde düzeni başlatan, kozmik yapıyı tanımlayan ve tanrısal egemenliği temellendiren bir kurucu mit işlevi görmektedir.

Bu dört kültüre ait örnekler yer-gök ayrılığı temasının temel klasik temsil alanlarını oluşturmakla birlikte benzer motifler yalnızca bu coğrafyalarla sınırlı değildir. Bu motifi Türk kozmogonilerinde de benzer biçimde işlendiği görülmektedir. Türk mitolojisi başlangıçta sınırsız su ve boşluk tasvirine yer verir. Bu bağlamda su, ilk varlık yahut varlığın özü olarak kabul edilmiş; evrenin ise kozmos öncesi mevcut kaotik unsurdan, özellikle su ve topraktan meydana geldiği düşünülmüştür. Bu anlayış, yaratılışın ilksel bir bütünlükten düzenli evrene geçiş şeklinde kavrandığını göstermektedir. Bu bağlamda Ak Ana yaratılış ilhamını veren kutsal unsur olarak öne çıkarken Ülgen yaratıcı ve düzen kurucu güç olarak kabul edilir. Buna karşılık Erlik Han yer altı ve kötülükle ilişkilendirilerek kozmik karşıtlığı temsil eder.⁴⁹

Ayrıca Māori, Polinezya, Afrika (Efik/Ibibio), Hint ve Pangu mitolojilerinde de evrenin başlangıcında yer ve göğün birlik hâlinde bulunduğu, ardından kozmik ya da ilâhî bir müdahaleyle ayrıldığı yönünde anlatılar yer almaktadır. Söz konusu geleneklerde ayrışma çoğunlukla kozmik yumurta, ilksel kaos ya da tanrısal müdahale üzerinden açıklanmakta; böylece yer-gök ayrılığı motifi farklı kültürel bağlamlarda çeşitli biçimlerde yeniden üretilmektedir.⁵⁰ Bu anlatılar da yaratılışın mutlak yoktan değil, mevcut kaotik unsurun düzenlenmesi yoluyla gerçekleştiğini göstermektedir.

4. Karşılaştırmalı Analiz: Kur'an ve Mitolojik Kozmogonilerde Benzeşen ve Ayrışan Temalar

Kur'an'daki yaratılış anlatısı ile mitolojik kozmogoniler arasında belirli düzeylerde benzerlikler bulunmakla birlikte aralarında amaç ve içerik bakımından farklılıklar vardır. Özellikle "yer ile göğün başlangıçta bitişik olduğu ve sonradan ayrıldığı" motifi hem Kur'an'da hem de farklı mitolojik metinlerde merkezi bir tema olarak karşımıza çıkar. Bu motif, farklı kültürlerde evrenin kökenini

49 Abdulkadir Kıyak, "Geleneksel Türk İnanışlarındaki Su Kültünün Elazığ'daki İzleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2013), 24; İsmail Taş, *İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji* (Konya: Kömen Yayınları, 2002), 67-92.

50 Tevfik Aksoy, *Mitoslarda Yaratılış Motifleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 46-392.

açıklamaya yönelik ortak bir sembolik dilin varlığına işaret etmektedir.⁵¹ Ancak benzerliğin ötesine geçildiğinde bu temanın ne şekilde yorumlandığı, taşıdığı teolojik ve ontolojik anlamlar bakımından Kur'anî anlatı ile mitolojik anlatı örnekleri arasında ciddi ayrılıklar görülür.

Mitolojik anlatılar ile Kur'an arasındaki bazı biçimsel benzerlikler, kültürlerarası ortak anlatı kalıplarının ve sembollerin varlığına işaret etmektedir. Bu benzerlikler, insanlığın evrenin kökeni, düzeni ve yaratılışına ilişkin temel soruları farklı anlatı geleneklerinde ortak motifler ve sembolik ifadeler aracılığıyla anlamlandırmaya çalıştığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.⁵² Bununla birlikte bu ortak motifler, yalnızca kültürel benzerlikler bağlamında değil, bazı mitolojik anlatıların nebevî geleneklerden zamanla uzaklaşarak mitolojik bir forma bürünmüş olabileceği ihtimali çerçevesinde de değerlendirilebilir. Dolayısıyla söz konusu benzerlikler hem ortak anlatı kalıpları hem de vahiy geleneğinin tarihsel süreçte farklı kültürlerde dönüşüme uğramış izleri bağlamında ele alınmaya elverişli bir zemin sunmaktadır. Bu bağlamda şu temel temaların öne çıktığını söyleyebiliriz: Hem Kur'an'da hem de mitolojik kozmogonilerde evrenin başlangıçta homojen, birleşik bir yapıda olduğu yani ilksel bir bütünlük teması vurgulanmıştır. Kur'an'da bu durum "ratqan" (bitişik) ifadesiyle belirtilirken mitolojilerde *An-Ki* (Sümer), *Uranos-Gaia* (Yunan) veya *Nut-Geb* (Mısır) gibi figürlerle sembolleştirilir.⁵³ Bu bütünlüğün ayrılması, yani ayrılma/yarılma eylemi yaratılışın ve kozmik düzenin başlangıcı olarak kabul edilir. Kur'an'da "fefeteknahumâ" (Biz onları ayırdık) ifadesi bilinçli bir müdahaleyi, düzenli bir ayırıştırmayı temsil ederken mitolojilerde bu süreç genellikle fiziksel çatışma, mücadele veya zorlayıcı müdahalelerle açıklanır. Hem Kur'an'da hem de mitolojik kozmogonilerde yer ile göğün ayrılmasıyla birlikte zamanın akışı başlar, mekân farklılaşır ve varlıklar ortaya çıkar. Bu ayırışma, kaosun sona ererek kozmik düzenin kurulmasını ifade eder.⁵⁴ Bu bağlamda yaratılış, yalnızca fiziksel bir oluşum değil, aynı zamanda kozmik ve ahlâkî düzenin kurulmasıyla ilişkilendirilir.

Bu ortak temalar Carl Jung'un "kolektif bilinçdışı" kavramı ve Mircea Eliade'nin "evrensel mitler" anlayışı çerçevesinde değerlendirilebilir.⁵⁵ Bu yaklaşıma göre insan zihni, evrenin kökenini anlamlandırmak için kültürler arasında paylaşılan sembolik kalıplar geliştirmiştir. Bunun yanında Kur'an kıssaları ile mitolojik anlatılar arasında görülen bazı yüzeysel benzerlikleri, vahyin hakikatini zedeleyen bir unsur olarak değil; Kur'an'ın önceki dinî ve kültürel geleneklerde zamanla değişime uğramış anlatıları tashih ve tecdîd eden vahyî niteliğinin bir yansıması olarak değerlendirmek de mümkündür.

Bu bakış açısına göre Kur'an'da yer alan bazı kıssalar, önceki ilâhî vahiylerde mevcut olmakla birlikte zamanla unutulmuş veya tahrife uğramış hakikatlerin aslî ve bozulmamış biçimde yeniden bildirilmesidir. Buna karşılık diğer dinî ve mitolojik anlatılardaki benzer unsurlar ise aynı nebevî geleneğin tarihsel süreç içerisinde dönüşüme uğramış, efsanevî bir nitelik kazanmış biçimleri olarak yorumlanabilir.⁵⁶ Kur'an, nebevî kültürden gelen fakat dönüşüm-değişim süreci geçiren anlatı kalıntılarını içeriğin durumuna göre ya tasdik ederek ya da yanlış anlamaları tashih ederek ve hatta bazı unsurları reddederek yeniden değerlendirmiştir. Bu bakış açısına göre Kur'an, yalnızca yeni bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda bazı tarihsel anlatıların hakikatle yeniden buluşmasını sağlayan ilâhî bir rehber konumundadır. Kıssaların didaktik işlevi, bu anlatılarla hedeflenen ahlâkî ve teolojik mesajı berraklaştırırken aynı zamanda tarih içinde kaybolmuş mesajın yeniden ihyasını da amaçlamaktadır.⁵⁷

"... Bu yönüyle anlatılar, öğüt verici bir uyarıya hatta sonraki evrelerde vaaz niteliğinde bir söyleme

51 Leeming, *Creation Myths of the World*, 1/14-20.

52 Eliade, *Images and Symbols*, 23-30; Joseph Campbell, *The Historical Atlas of World Mythology* (New York: Harper & Row, 1988), 9-17.

53 Allen, *Genesis in Egypt*, 48-54; Kramer, *Sumerian Mythology*, 30-34.

54 Burkert, *Greek Religion*, 70-80; Eliade, *Images and Symbols*, 37-39; Sproul, *Primal Myths*, 15-19.

55 Jung "kolektif bilinçdışı" kavramını tanıtır; burada mitolojik sembollerin, arketiplerin ve rüyaların insan ruhunun evrensel katmanlarından doğduğunu belirtir, bireyselliğin ötesine geçerek insanlık hafızasının ortak kalıntılarını yansıtır. Eliade ise mitlerin yalnızca eski anlatılar olmadığını, aynı zamanda insanlık için kutsal alanlar yaratan "evrensel yapılar" olduğunu belirtir. Ona göre, dünya kültürlerinde gök-yeryakınlığı, dönüşüm, ritüel zaman-mekân motifleri ortak bir yapıdadır. Bk. Carl Gustav Jung, *The Archetypes and the Collective Unconscious*, çev. R. F. C. Hull (Princeton: Princeton University Press, 1981), 3-6; Eliade, *Myth and Reality*, 1-20.

56 Muhammad Asad, *The Message of the Qur'an* (Gibraltar: Dar al-Andalus, 1980), 8-12, 24-28; Izutsu, *Ethico-Religious Concepts in the Qur'an*, 190-200.

57 Asad, *The Message of the Qur'an*, 12-16; Izutsu, *Ethico-Religious Concepts in the Qur'an*, 195-200.

dönüşür... Anlatılan olaylardan ya da konuşmalardan toplum adına çıkarılabilecek ahlâkî veya teolojik sonuçların açık bir biçimde sunulması, Kur'an anlatısının temel yönlerinden biridir..."⁵⁸

O halde diğer din ve mitolojilerdeki benzer anlatılar, önceki nebevî kültürden gelmekle birlikte tahrife uğramış ve efsaneleşmiş yankılar olarak yorumlanabilir. Ancak tarihsel araştırmalar bu ortaklıkları kültürel dolaşım, kolektif hafıza ve ortak insan deneyimi gibi farklı etkenlerle de açıklar. Bu nedenle benzerlikler ya da ortak unsurlar, farklı perspektiflerden farklı anlamlar kazanabilir; yaklaşımın temel kabullerine göre yorumların çeşitlendiği görülür. Bu çerçevede aşağıdaki tablo, başlangıçta bitişik olup sonradan ayrılan yer-gök motifi ekseninde Kur'an ile çeşitli mitolojik kozmogoniler arasındaki temel farklılıkları özetlemeye yöneliktir.

Tablo 2. Kur'an ve Mitolojik Kozmogoniler Arasındaki Bazı Farklılıklar

Tema	Kur'an Anlatısı	Mitolojik Kozmogoniler
Başlangıç Durumu	"Ratqan" – bitişik, birleşik (Enbiyâ 21:30)	Tanrısal çiftler ya da kaotik evren figürleri
Ayrılma/Yarılma Eylemi	Bilinçli, kudretli ve düzenli (fefeteknahumâ)	Çatışma, mücadele, fiziksel ayrım
Zaman ve Mekânın Doğuşu	Ayrışma ile birlikte zaman ve mekân ortaya çıkar	Ayrışma sonrası kaosun düzenlenmesi
Teolojik Temel	Tek ve aşkın Allah'ın iradesi	Çoktanrılı güçler ve mitolojik olaylar
Anlatım Dili ve Amacı	Vahiy temelli, tevhidî ve ahlâkî mesaj	Sembolik, kültürel ve toplumsal işlevli

Görüldüğü üzere Kur'an'daki yaratılış anlatısı ile mitolojik kozmogoniler arasında anlam, içerik ve amaç açısından farklardan bulunmaktadır. Kur'an, bu anlatıları vahiy perspektifinden değerlendirerek teolojik bir mesaj sunar ve yaratılış sürecini mutlak ve tek/eşsiz varlık olan Allah'ın iradesi ve kudretiyle açıklar.⁵⁹ Öyle ki Kur'an'daki yaratılış anlatısında Allah'ın yaratıcı fiili "*kün (ol)*" emriyle ifade edilir; yaratılış emir, irade ve mutlak kudretle⁶⁰ gerçekleşir. Mitolojilerde ise yaratılış, çoğu zaman tanrılar arası çatışma, kan dökülmesi, beden parçalanması gibi dramatik motiflere dayanır. Bu durum, mitlerin sembolik doğasıyla ilişkilendirilir; evrenin kuruluşu açıklanırken kaostan düzene geçiş, kozmik çatışma, fedakârlık ve döngüsel zaman gibi temalar ön plana çıkar.⁶¹ O halde vahyî ve mitolojik anlatı arasında fonksiyonel bir ayırmadan söz edilebilir.

Kur'an'daki yaratılış anlatıları yalnızca evrenin başlangıcını açıklamakla kalmaz; aynı zamanda Allah'ın birliğini, kudretini ve varlık üzerindeki hâkimiyetinden bahseder; insanı tefekküre, ibadete ve sorumluluk bilincine⁶² sevk eden mesajlar içerir. Mitolojik anlatılar ise toplumların kültürel kimliğini şekillendirmek, ritüel ve geleneklerine kutsal bir dayanak sağlamak ve ilahî düzeni yeryüzüne yansıtmak gibi işlevler üstlenir. Bu noktada mitlerin işlevine dair genel bir çerçeve sunan aşağıdaki alıntı, mitolojik anlatıların mahiyetini daha iyi kavramaya imkân verebilir.

"Mitler, deneyimlenen dünyayı açıklamak ve anlamlandırmak amacıyla, onun arketipsel örüntülerini (kök yapısal kalıplarını) görünür kılan anlatılardır; çoğu zaman kozmik ya da doğaüstü bir düzlemde sahnelenirler ve bu yolla, bağlayıcı hakikatleri görünür kılmak, anlam üretmek ve rehberlik sağlamak gibi işlevler üstlenirler... Özellikle "mit" terimi, vahiy kavramıyla bağdaşmaz olduğu düşüncesiyle sıklıkla reddedilmektedir."⁶³

Bu alıntı, mitolojik anlatıların işlevsel yapısını, Kur'an'ın yaratılış anlatısının ise vahiy temelli teolojik bir çerçeve sunduğunu ortaya koymaktadır. Aşağıdaki tablo, Enbiyâ 30. âyetindeki yer-gök ayrılığı

58 Bk. Angelika Neuwirth, *Scripture, Poetry and the Making of a Community: Reading the Qur'an as a Literary Text* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 391.

59 Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*, 237-240.

60 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/685.

61 Eliade, *Myth and Reality*, 16-20; Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, çev. Oktay Özen vd. (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998), 17-25.

62 Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ vd. (Ankara: Selçuk Yayınları, 1993), 41-52.

63 "Myths are narratives that serve to explain and describe the experienced world by laying bare its archetypal patterns; they are often staged in a cosmic or supernatural framework so as to manifest binding truths, to generate meaning and provide guidance... The term myth' in particular, is sometimes thought to be irreconcilable with the concept of revelation." Bk. Neuwirth, *Scripture, Poetry and the Making of a Community: Reading the Qur'an as a Literary Text*, 387.

tasvirini farklı kültürlerdeki benzer motiflerle karşılaştırmalı olarak sunarak bu temanın evrensel niteliğini göstermektedir.

Tablo 3. Kur'an ve Dünya Mitolojilerinde Yer-Gök Başlangıcına Dair Kozmogonik Anlatılar⁶⁴

Kaynak	Yer	Anlatı Özeti
Kur'an (Enbiya 30)	Kur'an	Gökler ve yer bitişikti, sonra ayrıldı.
Māori Mitolojisi (Rangi-Papa)	Yeni Zelanda	Māori mitolojisinde gök (Rangi) ile yer (Papa), çocukları tarafından birbirinden ayrılarak evrenin düzeni kurulmuştur.
Obassi/Efik/ibibio Mitolojisi	Nijer, Nijerya (Afrika)	Obassi, Yüce Tanrı ve Yaratıcı'dır. Pek çok Afrika tanrısında olduğu gibi, Obassi'nin ikili bir doğası vardır ve aslında iki tanrı olarak işlev görür: Obassi Osaw ve Obassi Nsi. Obassi Osaw gökyüzü tanrısı, Obassi Nsi ise yer tanrısıdır. Bu iki tanrı birlikte var olan her şeyi yaratmıştır. Başlangıçta tanrılar birlikteydi ancak daha sonra ayrılmaya karar verdiler.
Pangu Mitolojisi	Çin, Japonya	Pangu, kaos hâlindeki bir kozmik yumurtadan doğar; balta ile gökyüzü (Yang) ve yeri (Yin) ayırarak evreni düzenler.
Polinezya Mitolojisi	Tahiti	Yaratıcı tanrı Ta'aroa başlangıçta kapalı bir kabuk içinde bulunur; bu kabuğun açılmasıyla gök ve yer dâhil olmak üzere evren ortaya çıkar.
Hint Mitolojisi	Hindistan	Hint kozmogonisinde, evren başlangıçta deniz sularıyla kaplıyken sıcaklığın etkisiyle ortaya çıkan altın yumurta, Pracapati'nin doğuşunu mümkün kılar; Pracapati'nin "bhuh, bhuvah, svah" ifadeleriyle yer, hava ve gökyüzü ayrılarak evrenin temel düzeni oluşur.
Sümer Mitolojisi	Mezopotamya	Başlangıçta yer-gök birleşik bir kütledir. Enlil tarafından An (Gök) ile Ki (Yer) ayrılır; An göğe, Ki yere çekilir.
Babil Mitolojisi	Mezopotamya	Babil kozmogonisine göre başlangıçta Apsu ile Tiamat iç içe bir bütünlük oluşturur. Marduk, Tiamat'ı öldürüp bedenini ikiye ayırarak göğü ve yeri meydana getirir.
Türk Mitolojisi	Orta Asya	Başlangıçta yalnızca sonsuz su vardır. Ak Ana'nın ilhamıyla Ülgen yaratma eylemini başlatır; gök ve yer düzenlenir. Erlik Han ise yer altı ve karşıt güç olarak kozmik dengeyi temsil eder.
Yunan Mitolojisi	Yunanistan	Yunan mitolojisinde Uranos ile Gaia başlangıçta birleşik hâlde bulunur. Kronos, Uranos'u hadım ederek göğün yerden ayrılmasını sağlar.
Mısır Mitolojisi	Mısır	Mısır kozmogonisine göre Nut ile Geb başlangıçta birbirine sarılıdır. Şu onları ayırarak kozmik düzeni kurar.

Bu karşılaştırmalı tablo, kozmogonilerde evrenin başlangıçta bütün veya kaotik bir yapı olarak tasavvur edildiğini ve düzenin bir ayrılma eylemiyle ortaya çıktığını göstermektedir. Yer ve göğün ayrılması kimi anlatılarda ilâhî kudretle kimilerinde ise sembolik varlıklar aracılığıyla ifade edilen temel bir motiftir. Bu ortak tema, farklı dinî ve mitolojik anlatılarda benzer biçimlerde yer almakta; ancak her anlatının kendi ontolojik ve teolojik bağlamı içerisinde farklı işlev ve anlamlar kazanmaktadır.

5. Vahyî Anlatı ile İnsânî Anlatı Arasındaki Ayrışma

Kur'an'ın anlatı yapısının, bazı evrensel sembol ve temalara yer vermesi açısından mitolojik geleneklerle yüzeysel benzerlikler taşıdığı söylenebilir de kaynak, amaç ve içerik yönünden bu geleneklerden belirgin biçimde ayrıldığı görülmektedir. Kur'an ile çeşitli mitolojik anlatılar arasında tespit edilen bazı benzerlikler, ilâhî kökenli kimi bilgilerin tarihsel süreçte kültürel etkileşimler sonucunda mitolojik bir

⁶⁴ Donna Rosenberg, *World Mythology* (Lincolnwood: NTC Publishing Group, 1994), 387-390; David Adams Leeming, *Kısa Dünya Mitolojisi*, çev. Gülcan Güney (İstanbul: Say Yayınları, 2024), 40-41, 47, 49-50; Lihui Yang vd., *Handbook of Chinese Mythology* (Santa Barbara: Denver; Oxford: ABC-CLIO, 2005), 176; Patricia Ann Lynch, *African Mythology A to Z* (New York: Chelsea House, 2010), 96; Roland Burrage Dixon, *Oceanic Mythology* (Boston: Marshall Jones Company, 1916), 20; Korhan Kaya, *Okyanusun Kıyısında* (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 51-52.

nitelik kazanarak insanileştirilmiş olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Buna karşılık Kur'an-ı Kerîm tevhid, bireysel sorumluluk, ahlâkî tutarlılık ve hakikati koruma ilkeleri doğrultusunda bu anlatılardan ayrışan, özgün ve arındırılmış bir söylem ortaya koymaktadır.

Nüzûl döneminde Yahudi ve Hristiyan geleneklerine ait çeşitli anlatı varyantlarının Arap toplumunda dolaşımda olduğu bilinmektedir. Kur'an, bu anlatılarla ilişki kurarken ne onları bütünüyle benimser ne de tamamen reddeder; aksine tasdik, tashih ve reddediştten oluşan seçici bir yaklaşım benimser. Böylece önceki geleneklerle irtibatını korurken onları vahyin ortaya koyduğu tevhid ilkesi doğrultusunda yeniden anlamlandırır. Bu nedenle Kur'an kıssaları, muhatapların aşına olduğu bazı anlatı motiflerinden yararlanmakla birlikte bu motifleri vahyin amacı ve niteliği doğrultusunda yeniden inşa eder. Böylece ilahî hakikati merkeze alan, tarihsel referanslar da içeren, ahlâkî ve teolojik mesajlar taşıyan özgün bir anlatı bütünlüğü ortaya koyar.⁶⁵ Bu bağlamda Kur'an'ın yaratılış anlatıları, yalnızca kozmik tasvirler değil; insanın inanç, sorumluluk ve ahlâk anlayışını şekillendiren bir dünya görüşü sunar. Öyle ki Kur'an ile mitolojik metinler arasındaki bu ayrışma, biçimsel benzerlikleri aşarak ontolojik ve teolojik düzeyde belirginleşir. Aşağıda bu ayrışmanın temel boyutları ele alınacaktır.

5.1. Kur'anî Anlatının Tevhidî Dokusu

İslâm inancına göre Kur'an, Allah'ın kelâmı olarak ezeli ilmin ilâhî hitabıdır. Bu nedenle vahiy, insan aklının ürünü değil, aşkın bir kaynaktan gelen ilâhî hakikat olarak kabul edilir. Bu hakikatin, insanın varoluşunu, ahlâkını ve toplumsal düzenini belirleyen temel bir referans niteliği taşıdığı kabul edilir.⁶⁶

Kur'an'daki yaratılış anlatıları, Allah'ın birliğini, kudretini ve iradesini temellendirir. Enbiyâ Suresi 30. âyette yer alan "Göklerle yer bitişik iken Biz onları ayırdık..." ifadesi, kozmik düzenin rastlantısal değil, ilâhî hikmete dayanan bilinçli bir iradenin ürünü olduğunu vurgular. Bu anlatım hem evrenin düzeninin Allah'ın iradesiyle kurulduğunu bildirir hem de insan zihnini tefekküre yöneltten bir çağrı niteliği taşır.⁶⁷ Buna karşılık mitolojik kozmogonilerde yaratılış, çoğunlukla tanrılar arasındaki çatışmalar, cinsel birleşmeler veya kaosu parçalanması gibi antropomorfik anlatılar üzerinden kurgulanır; tanrılar insanî özelliklerle tasvir edilir.⁶⁸ Kur'an'da ise Allah hakkında yer alan arşa istivâ etmesi,⁶⁹ elinin onların eli üzerinde olması⁷⁰ gibi ifadeler, O'nu insan biçiminde tasvir etme amacı taşımaz. Bu tür ifadeler, vahyin insanın idrakine hitap eden dili ve anlatım üslubunun bir gereği olarak değerlendirilmektedir.

Her ne kadar Kur'an'da Allah hakkında ilk bakışta cismanî çağrışımlar uyandırabilecek bazı ifadeler yer alsa da Müslüman düşünürlerinin büyük çoğunluğu, ittifakla "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"⁷¹ ayetini temel ilke olarak benimsemişlerdir. Böylece onlardan bir kısmı Allah'a cisimsellik ifade eden ifadeleri ya tenzih ilkesine uygun olarak tevil etmişler⁷² ya da bu ifadelerin mahiyetini insanın tam olarak bilemeyeceği düşüncesinden hareket ederek müteşâbih âyetlerde te'vilden kaçınılmasını ve nasların olduğu gibi kabul edilmesini savunmuşlardır.⁷³ Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini esas alan tenzih ilkesi üzerinden Allah'ın aşkınlığı temellendirilmiş ve Kur'an'daki anlatıların yorumuna yön veren çerçeve belirlenmiştir. Bu çerçevede Allah'ın mekân, zaman ve yönle sınırlandırılmayacağı, O'nun sıfatlarının yaratılmışlara benzetilemeyeceği vurgulanmıştır.

65 "To do justice to Qur'anic narrative, one has to consider its development during the individual phases of the proclamation process. Stories in the Qur'an may refer to different earlier narrative traditions familiar to the community that may have served as a model for the Qur'anic narrative style." Bk. Neuwirth, *Scripture, Poetry and the Making of a Community: Reading the Qur'an as a Literary Text*, 389.

66 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 4/67-72; 9/43-47, 112-114; 10/7-11, 173-177, 408-412; Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*, 197.

67 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/117-121; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/201.

68 Leeming, *The World of Myth*, 15-17; Eliade, *Myth and Reality*, 8-12; Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu*, 41-42.

69 el-A'râf 7/54; Yunus 10/3; er-Ra'd 13/2; Tâhâ 20/5; Furkan 25/59; es-Secde 32/4; el-Hadid 57/4.

70 el-Fetih 48/10.

71 eş-Şûrâ 42/11.

72 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/370-379; 7/11-12, 380-383; 9/177-181; 10/267-269; 11/265-266; 14/19-22, 334-336.

73 Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Fıkhu'l-Ekber: İslâm İnanç Esasları*, çev. Vezir Hamam (İstanbul: Kitâbî Yayınevi, 2016), 34.

Kur'an yaratmayı "kün/ol" emriyle açıklayarak yaratılışın rastlantılardan değil, maksada dayalı ilâhî iradedden kaynaklandığını vurgular.⁷⁴ Böylece İslâmî yaratılış anlayışı, kaotik değil düzenli; çatışmalı değil bilinçli; rastlantısal değil teleolojik bir çerçeve sunar.⁷⁵ Ayrıca Kur'an'daki yaratılış yalnızca fiziksel evrenin başlangıcını açıklamakla kalmaz; evrendeki düzeni aynı zamanda ahlâkî düzenin bir yansıması olarak değerlendirir. Bu farklılığın daha iyi anlaşılabilmesi için mitolojik tasavvurun dayandığı düşünme biçimine değinmek gerekir;

"Mit, dar anlamıyla, doğaüstü güçlerin -kişileştirilmiş ya da şeytanî/kötücül varlıklar şeklinde -bireylerin ya da toplumların hayatında etkili olduğu anlatıları ifade eder. Bu tür anlatılar, doğası gereği, tek ve mutlak bir ilahî fail anlayışına dayanan kutsal metin yapısıyla bağdaşmaz. Bu nedenle kutsal metinler, özellikle de tektanrılı dinlerin vahiy kitapları, dünyayı mitolojik düşünceden arındıran (de-mythification) başlıca araçlar olarak değerlendirilmiştir."⁷⁶

Öyle anlaşıyor ki mitolojik yaratılış anlatılarında evrenin oluşumu mutlak yokluktan değil, önceden var olan kaotik ya da biçimsiz bir unsurun düzenlenmesi şeklinde tasvir edilir. Bu nedenle mitolojik kozmogonilerde yaratılış, kaosu kozmosa dönüştüren düzenleyici bir eylem olarak öne çıkarken İslam düşüncesinde yaratma Allah'ın mutlak kudretiyle yoktan var etme (ex nihilo) fiili olarak temellenir.⁷⁷ Bu kavramsal çerçeve belirlendikten sonra mitolojik düşüncenin nasıl bir anlatı formu ürettiğini daha yakından incelemek gerekir. Bu bağlamda mitolojik metinlerin sembolik ve kültürel dokusu önemli bir karşılaştırma zemini sunar.

5.2. Mitolojik Anlatının Sembolik ve Kültürel Dokusu

Mitolojik metinler, sözlü kültür bağlamında gelişmiş, sembolik ve çok katmanlı anlatılardır. Yaratılış çoğu zaman tanrısal çatışma, kozmik ayrışma, kurban ve yeniden doğuş gibi motifler üzerinden sembolik bir düzlemde ifade edilir.⁷⁸ Babil'de Tiamat'ın Marduk tarafından öldürülmesi veya Yunan anlatısında Uranos'un Kronos tarafından gökten ayrılması gibi sahneler, evrenin çoktanrılı bir kozmik ilişki ağı içinde tasavvur edildiğini gösterir.⁷⁹

Bu bağlamda mitolojik anlatılar, yalnızca evrenin kökenini açıklamaya yönelik metinler değil; aynı zamanda toplumsal hafızayı inşa eden, kültürel kimliği meşrulaştıran ve kozmik düzeni sembolik biçimde anlamlandıran kültürel ürünlerdir. Tanrısal çatışma, ölüm ve yeniden doğuş, kurban ile kaostan düzene geçiş gibi arketipik motifler,⁸⁰ bu anlatıların temel sembolik dokusunu oluştururken tanrılar ile insanlar arasında geçişken bir evren tasavvurunu da yansıtmaktadır.⁸¹

Kur'an ise mesajını açık ve tevhid merkezli bir çerçevede sunar. Bu bağlamda sembolik anlatım, tefekkürü, imanı ve ahlâkî sorumluluk bilincini güçlendirmeye yönelik didaktik bir işlev üstlenir. Bu nedenle Kur'an'daki sembol kullanımı, mitolojik anlatılardaki dramatik ve çok katmanlı sembolizmden amaç, işlev ve anlam bakımından ayrılmaktadır. Kur'anî anlatıda yaratılış ve kozmik düzen, çoktanrılı bir güç mücadelesinin sonucu değil; tek olan Allah'ın ilmi, iradesi ve hikmetiyle gerçekleşen ilâhî fiilin tezahürü olarak sunulur. Bu farklılık, Kur'an ile mitolojik kozmogoniler arasındaki ontolojik ve teolojik ayrımı açık biçimde ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu ayrım, Kur'an'ın ilk muhataplarının vahye yönelttiği eleştirilerin arka planını anlamak bakımından da önemli bir açıklama zemini sunmaktadır.

74 Mustafa Çağrı, "Yaratma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/324-329; Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*, 238.

75 Aydın, *İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik (Teleoloji)*, 177-178.

76 "Myth, in the narrow sense of a narrative about personified or demonised supernatural powers working in individual or collective human life, is, of course, incompatible with the scriptural concept of one exclusive divine agent in nature and history. In fact, scripture has been credited as the medium of de-mythification par excellence. It has been noted of the three monotheistic religions that their scriptures do not, in the way mythic thinking does, refer back to an archaic sacred order, anchored in a primordial beginning that needs to be restored, but refer to events that themselves are part of an extended nexus of happenings." Bk. Neuwirth, *Scripture, Poetry and the Making of a Community: Reading the Qur'an as a Literary Text*, 385.

77 Taş, *İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, 14; Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, 83-95.

78 Eliade, *Myth and Reality*, 5-10.

79 Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 93-94, 111-112, 383-384; Leeming, *Creation Myths of the World: An Encyclopedia*, 1/16-20.

80 Sevgi Kavuta, "Carl Gustav Jung: Kavramları, Kuramları ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)* 6/2 (2020), 685-687, 692.

81 Campbell, *The Hero with a Thousand Faces*, 2004, 3-5; Eliade, *Myth and Reality*, 6-12.

5.3. Vahiy-Mitololoji Ayrışmasında “Esâtîrü'l-Evvelîn” İthamı

Kur'an'ın ilk dönem muhataplarından bir kısmı, özellikle Mekke müşrikleri, Kur'an'da yer alan kıssaları “esâtîrü'l-evvelîn”⁸² (öncekilerin masalları, geçmişe ait efsaneler) olarak nitelendirmiş ve bu anlatıların beşerî kaynaklı olduğunu⁸³ ileri sürmüşlerdir.⁸⁴ Bu niteleme, Kur'an'ın sunduğu kozmolojik ve tarihi anlatıların, önceki din ve kültürlerle ait sözlü geleneklerden aktarıldığı yönünde şüphe uyandırmayı amaçlayan polemik bir söylem olarak öne çıkmaktadır. Oryantalist yorumlar da benzer bir biçimde Kur'an'daki bazı motiflerin Mezopotamya (özellikle Sümer)⁸⁵, Yunan ve diğer eski mitolojilerden aktarıldığını ileri sürer; bu iddialardan biri de kozmogonik temalar ve peygamber kıssalarının önceki kültürel anlatılarla benzerlik taşıdığı yönündeki görüştür.⁸⁶

Kur'an üzerine yapılan bazı yorumlarda metnin önceki dinî ve kültürel geleneklerle belirli açılardan irtibat kurduğu ve bu gelenekleri kendi teolojik söylemi içinde yeniden konumlandığı ileri sürülür. Bu çerçevede Kur'an'daki “yer ve göğün başlangıçta bitişik iken ayrılması” şeklindeki kozmogonik tasvirler de söz konusu yorumların değerlendirme alanına dâhil edilmiş olur. Bu bağlamda Nöldeke (ö. 1930) Kur'an'daki bazı hikâye ve kavramların Arabistan'daki Yahudi ve Hristiyan (özellikle Süryani) kaynaklarla dolaylı temas içinde oluşmuş olabileceğini, ancak Kur'an'ın bu malzemeyi kendi özgün teolojik çerçevesi içinde yeniden şekillendirdiğini savunur.⁸⁷ Günümüz Batılı İslam araştırmacılarından biri olan Reynolds'a göre Kur'an, kendi mesajını vermek için muhatapların bildiği Yahudi-Hristiyan anlatılarına gönderme yapar; bu anlatıları yeniden çerçeveler, teolojik olarak yeniden yorumlar ve onlarla bir tür söylem içi diyalog kurar.⁸⁸ Christoph Luxenberg, özellikle “*The Syro-Aramaic Reading of the Koran*” adlı çalışmasında, Kur'an metninin tamamen bağımsız bir Arapça vahiy eseri olarak değil, Arap kültürü içinde Süryanice-Hristiyan metinleri ve dilsel alışkanlıklarla etkileşim hâlinde ortaya çıktığını ileri sürer. Bu nedenle bazı ayetlerin ve ifadelerin, Arapçaya özgü olmayıp Süryanice kaynaklı olabileceğini ve dolayısıyla Kur'an'ın önceki metinlerden kısmen alıntılar veya etkilenmeler içerdiğini öne sürer.⁸⁹

Avusturyalı antropolog-etnolog (ö. 1954) Wilhelm Schmidt'in (ö. 1954) İlk Monoteizm (Urmonotheismus) tezi, benzer yaratılış motiflerini metinler arası etkileşimden ziyade ilksel tektanrı inancı perspektifinden açıklamaktadır. Bu yaklaşıma göre farklı kültürlerde görülen benzer kozmogonik motifler, tarihsel bir aktarım zincirinin ürünü olmaktan çok, insanlığın en eski dinî tecrübelerine ait unsurların tarihsel süreçte farklı biçimlerde korunmuş veya dönüşüme uğramış yansımaları olarak değerlendirilebilir.⁹⁰ Bu perspektiften hareketle Kur'an kıssaları da önceki metinlere bağımlı türev anlatılar ya da mitolojik eksenli hikâyeler olarak değil, ilksel tevhid geleneğinin tarih boyunca değişime ve tahrife uğramış unsurlarını yeniden aslî biçimiyle ortaya koyan vahyî anlatılar olarak yorumlanabilir. Bu durumda yer ile göğün ayrılması gibi ortak motifler de kültürden kültüre aktarılan mitolojik bir miras olarak değil, ilksel tevhid geleneğinin farklı kültürlerde korunmuş veya dönüşüme uğramış izleri şeklinde değerlendirilebilir.

Bu bağlamda İslâm düşüncesinde Kur'an kıssalarının kaynağı, mitolojik anlatılar veya kültürel aktarım değil, doğrudan vahiy olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Kur'an'daki benzerlikler, taklit veya ödünç alma olarak değil; peygamberler aracılığıyla aktarılan ortak vahiy geleneğinin sürekliliğine

82 el-En'am 6/25; el-Enfal 8/31; en-Nahl 16/24; el-Mü'minun 23/81-83; el-Furkân 25/5; en-Neml 27/68-69; el-Ahkâf 46/17; el-Kalem 68/15; el-Mutaffifîn 83/13.

83 Yûnus 10/37-38; el-Kehf 18/56; el-Furkân 25/4.

84 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/33-36, 10/221-225; Kelpetin Arpağ, “Mitoloji, Kur'an-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras”, 5-24.

85 Muazzez İlmiye Çığ, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005), 12-14.

86 Muhammed Ahmet Halefullah, *el-Fennu'l-kasasi fi'l-Kur'ani'l-Kerim* (Kahire: Mektebetü'n-Nehzatü'l-Misriyye, 1972), 131, 171, 178-180, 254-257.

87 Theodor Nöldeke, *The History of the Qur'ân*, ed. & çev. Wolfgang H. Behn (Leiden: Brill, 2013), 1-46.

88 Gabriel Said Reynolds, *The Qur'ân and the Bible: Text and Commentary* (New Haven and London: Yale University Press, 2018), 1-15, 508.

89 Christoph Luxenberg, *The Syro-Aramaic Reading of the Koran: A Contribution to the Decoding of the Language of the Koran* (Berlin: Verlag Hans Schiler, 2007), 9-19, 327-333.

90 Wilhelm Schmidt, *The Origin and Growth of Religion*, çev. H. J. Rose (London: Methuen Co. Ltd., 1935), 233-241, 262-290.

işaret eden unsurlar⁹¹ şeklinde yorumlanmaktadır. Dolayısıyla “esâtîru’l-evvelîn” ithamı, Müslüman düşünürler tarafından temelsiz bir suçlama ve bilinçli bir inkâr söylemi olarak değerlendirilmiştir.⁹²

İmâm Mâtürîdî (ö. 944) ise anlatılar arasındaki benzerlikler nedeniyle Kur’an’ın önceki kültürlerden alıntı yaptığı iddiasını reddeder. Ona göre hakikatin farklı toplumlar arasında kısmen tezahür etmiş olması, Kur’an’ın bu bilgileri doğrudan aktardığı anlamına gelmez; aksine Kur’an, önceki nebevî birikimin izlerini de taşıyan bu anlatıları ilâhî bir bağlam içinde yeniden inşa ederek hakikati kendine özgü bir şekilde ortaya koyar.⁹³ Bu çerçevede farklı toplumlar arasında benzer yaratılış tasavvurlarının bulunması, Kur’an’ın bu kültürlerden alıntı yaptığı anlamına değil; hakikatin aklî ve fitrî yönü sebebiyle bazı temel yaratılış kavrayışlarının farklı toplumlar arasında kısmen sezilebilmesine de işaret eder. Bu nedenle “gök ve yer bitişikken onları ayırdık” ifadesi, mitolojik bir aktarımın izleri olarak değil, yaratma fiilinin bilinçli ve düzenli karakterini vurgulayan ilahî bir beyan olarak değerlendirilir.

Modern dönemde Muhammed Ahmed Halefullah (ö. 1997) ise “esâtîru’l-evvelîn” isnadını, müşriklerin âhîret inancını reddetme amacıyla dile getirdikleri bir itham olarak değerlendirmekle birlikte, bunun özünde Kur’an’ın ilâhî vahiy oluşunu hedef alan bir suçlama niteliği taşıdığını savunmuştur. Bununla birlikte Halefullah’ın bu isnadı ve Kur’an’ın buna verdiği cevabı ele alış biçimi, meseleyi tarihsel ve bağlamsal boyutlarıyla yeterince irdelemediği gerekçesiyle indirgemeci bir okuma olarak eleştirilmiştir.⁹⁴

Bu değerlendirmeler ışığında Kur’an kıssalarının yalnızca tarihsel olaylara ilişkin bilgiler sunmadığı; aynı zamanda teolojik, ahlâkî ve ontolojik mesajlar içerdiği söylenebilir.⁹⁵ Mitolojik kozmogoniler toplumların kültürel düzenini ve kimlik tasavvurunu şekillendirirken Kur’an’daki yaratılış anlatısı esas itibarıyla insan-Allah ilişkisini, tevhid ilkesini ve varoluşun anlamını temellendirir. Bu nedenle “esâtîru’l-evvelîn” ithamı, Kur’an’ın içerik, yöntem ve amaç bakımından mitolojik anlatılardan farklı konumunu göz ardı eden bir değerlendirme olarak anlaşılabilir. Bu çerçevede farklı toplumlar arasında görülen benzer motifler, Allah’ın peygamberler aracılığıyla insanlığa ilettiği ortak vahyî geleneğin zaman içinde çeşitli kültürel dönüşümlere uğramış yansımaları olarak değerlendirilebilir. İslami perspektiften Kur’an, başta Enbiyâ Suresi 30. âyet olmak üzere, önceki ve farklı anlatılardaki motiflerin benzerlik ve tahrif boyutlarını⁹⁶ değerlendirmede ilahî bir ölçü ve referans çerçevesi⁹⁷ sunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Enbiyâ Suresi 30. âyet merkezinde yer ve göğün başlangıçta bitişik olup sonradan ayrılması temasını, kozmogonik düşüncenin evrensel izlerini dikkate alan genel bir bakış çerçevesinde, Kur’anî ve mitolojik anlatılar bağlamında karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Yapılan inceleme sonucunda söz konusu motifin yalnızca belirli bir kültüre özgü olmadığı; Sümer, Babil, Yunan, Mısır, Türk ve diğer birçok gelenekte farklı biçimlerde ortaya çıkan yaygın bir kozmogonik tema niteliği taşıdığı görülmüştür. Bu durum, yer ile göğün ayrılması temasının insanlığın evrenin başlangıcını açıklama çabasında farklı anlatı geleneklerinde tekrar eden ortak bir motif niteliği taşıdığını göstermektedir. İlksel birlik, ayrışma, kaostan kozmosa geçiş ve kozmik düzenin tesisi gibi unsurların farklı kültürlerde benzer anlatı kalıplarıyla ifade edilmesi de bu ortak kozmogonik zemini desteklemektedir.

91 el-Mâide 5/46; en-Nahl 16/36; el-Fâtır 35/24-25, 31.

92 Nadr b. el-Hâris, İran’a yaptığı seyahatlerde öğrendiği eski hikâyeleri Mekke’de anlatarak Kur’an’ın etkisini kırmaya çalışmış ve “Bu da eskilerin masallarındır” demiştir. Bunun üzerine Kur’an, “Eğer dileseniz sana vahyettiğimizi senden geri alırdık” (İsrâ 17/86) buyurarak bu iddiaya cevap vermiştir. Âyet, Kur’an’ın Hz. Muhammed’in sözü değil, Allah’tan gelen bir vahiy olduğunu açıkça vurgulamaktadır. Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 11/143-144; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/250-251; Muhammed Abduh - Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, çev. İbrahim Tüfekçi vd. (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012), 11/177-179.

93 Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 7/33-35, 55-59; 8/106-108; 9/44-47; 10/221-225; 12/32-34, 39-43; 16/19-20.

94 Mustafa Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 57, 123-124; Şehmus Demir, *Mitoloji, Kur’an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 93-95, 104-107.

95 Halefullah, *el-Fennu’l-kasasi fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, 120-121, 153, 171-183, 257; Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 13-77; Mustafa Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açısından Kur’an Kıssaları* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2018), 53-327; Turan Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 127.

96 el-Bakara 2/75, 79; el-Mâide 5/13-15.

97 el-Mâide 5/48.

Bununla birlikte yapılan karşılaştırmalar, Kur'an'daki yaratılış anlatısının mitolojik kozmogonilerle yalnızca biçimsel ve tematik düzeyde bazı ortaklıklar taşıdığını; buna karşılık ontolojik, teolojik ve amaçsal bakımdan onlardan köklü biçimde ayrıldığını ortaya koymuştur. Mitolojik anlatılarda yaratılış çoğunlukla tanrılar arası çatışma, cinsel birleşme, kaotik güçlerin parçalanması veya antropomorfik ilişkiler üzerinden açıklanırken Kur'an'da yaratılış mutlak kudret sahibi tek Allah'ın bilinçli, hikmetli ve düzen kurucu iradesinin bir sonucu olarak sunulmaktadır. Bu yönüyle Kur'an'daki kozmogoni anlayışı, kaotik ve çatışmacı bir evren tasavvurundan ayrılarak düzenin, anlamın ve varlığın ilahî irade doğrultusunda şekillendiği tevhid merkezli bir ontoloji ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda çalışma, yer-gök ayrılığı motifini yalnızca kültürler arası ortak bir kozmogonik unsur olarak değil; aynı zamanda insanlığın ortak hafızasında farklı düzeylerde izleri görülen nebevî geleneğin tarihsel tezahürleri ve evrensel anlam arayışlarıyla kesişen temel bir anlam alanı olarak değerlendirmektedir. İslâmî perspektifte Kur'an, başta Enbiyâ Suresi 30. âyet olmak üzere, bu tür kozmogonik anlatılarda yer alan unsurları tevhid eksenli bir çerçevede yeniden anlamlandıran, hakikat içeren yönleri tasdik eden ve tahrife uğramış yorumları tashih eden ilâhî bir hitap olarak konumlanmaktadır. Bu nedenle Kur'an'daki yaratılış anlatısı, önceki anlatılarla tarihsel veya kültürel bir etkileşim veya bağımlılık ilişkisi içinde değil; bilakis onları aşan, yeniden yorumlayan ve aslî hakikati merkeze alan vahiy temelli bir söylem olarak değerlendirilmelidir.

Bu doğrultuda ortak kozmogonik motifler, yalnızca kültürel benzerlikler düzeyinde değil; insanlığın ortak anlam üretim süreçleri, nebevî geleneğin tarihsel yansımaları ve farklı toplumlarda kısmen muhafaza edilmiş hakikat izleriyle birlikte ele alınması gereken çok katmanlı bir anlam alanına işaret etmektedir. Sonuç olarak "başlangıçta bitişik olup sonradan ayrılan yer-gök motifi" hem mitolojik geleneklerde hem de Kur'an'da evrenin başlangıcını açıklayan ortak bir kozmogonik tema olarak yer almaktadır. Ancak Kur'an bu motifi insanlığın ortak anlatılarından bağımsız olarak ilâhî kudret, hikmet ve tevhid merkezli bir vahiy dili içinde sunmaktadır. Bu yönüyle Kur'an'daki yer ve göğün yaratılışına ilişkin anlatı kaynak, içerik, amaç ve teolojik yönelim bakımından mitolojik anlatılardan ayrılan kendine özgü vahyî bir karaktere sahiptir.

Makale Bilgi Formu

Yazarların Katkıları: Birinci Yazar %60, İkinci Yazar %40 katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Yapay Zekâ Bildirimi: Bu çalışmanın hazırlanması sırasında yazar(lar) yapay zeka araçlarını yalnızca dilbilgisi, yazım hataları ve üslup tutarlılığını kontrol etmek için kullanmıştır.

İntihal Beyanı: Bu makale *iThenticate* tarafından taranmıştır.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed-Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsîru'l-Menâr*. çev. İbrahim Tüfekçi vd. İstanbul: Ekin Yayınları, 2012.
- Aksoy, Tefvik. *Mitoslarda Yaratılış Motifleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Allen, James P. *Genesis in Egypt: The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Accounts*. New Haven: Yale University Press, 1988.
- Armstrong, Karen. *Mitlerin Kısa Tarihi*. çev. Dilek Şendil. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2. Basım, 2017.
- Armstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi*. çev. Oktay Özen vd. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998.
- Asad, Muhammad. *The Message of the Qur'an*. Gibraltır: Dar al-Andalus, 1980.
- Aydın, Hüseyin. *İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik (Teleoloji)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Bahadır, Sedat. "Antik Mitlerde Kozmik Düzen Döngüsü ve Ejderha Motifi". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 19/53 (2026), 149-162. <https://doi.org/10.12981/mahder.1742151>
- Bucaille, Maurice. *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*. çev. Mehmet Ali Sönmez. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2001.
- Burkert, Walter. *Greek Religion: Archaic and Classical*. Cambridge: Harvard University Press, 1985.
- Campbell, Joseph. *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton: Princeton University Press, 3. Basım, 2004.
- Campbell, Joseph. *The Historical Atlas of World Mythology*. New York: Harper & Row, 1988.
- Campbell, Joseph - Moyers, Bill. *Mitolojinin Gücü: Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji ve Hikâyeler*. çev. Zeynep Yaman. İstanbul: MediaCat Kitapları, 2. Basım, 2010.
- Cevherî, Tantâvî. *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mısır: Matbaa-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1350/1931.
- Clay, Jenny Strauss. *Hesiod's Cosmos*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Çağrı, Mustafa. "Yaratma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43 Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çiğ, Muazzez İlmiye. *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 9. Basım, 2005.
- Dalley, Stephanie. *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Demir, Şehmus. *Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2010.
- Dixon, Roland Burrage. *Oceanic Mythology*. Boston: Marshall Jones Company, 1916.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'an Yolu Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf. *el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Eliade, Mircea. *Ebedi Dönüş Mitosu*. çev. Ümit Altuğ. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 1994.
- Eliade, Mircea. *Images and Symbols: Studies in Religious Symbolism*. Princeton: Princeton University Press, 1961.
- Eliade, Mircea. *Myth and Reality*. New York: Harper & Row, 1963.
- Eliade, Mircea. *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*. Princeton: Princeton University Press, 1971.
- Fazlur Rahman. *İslam*. çev. Mehmet Dağ vd. Ankara: Selçuk Yayınları, 3. Basım, 1993.
- Graves, Robert. *The Greek Myths*. London: Penguin Books, 1992.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *el-Fennü'l-kasasî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Mektebetü'n-Nehzatü'l-Mısriyye, 1972.
- Hesiodos. *Theogonia-İşler ve Günler*. çev. Azra Erhat vd. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Izutsu, Toshihiko. *Ethico-Religious Concepts in the Qur'an*. Tokyo: Keio University Press, 1966.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdır, ts.
- Jung, Carl Gustav. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. çev. R. F. C. Hull. Princeton: Princeton University Press, 1981.
- Kara, Mustafa. *Bireysel ve Toplumsal Açidan Kur'an Kıssaları*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2018.
- Kavuta, Sevgi. "Carl Gustav Jung: Kavramları, Kuramları ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)* 6/2 (2020), 681-695.
- Kaya, Korhan. *Okyanusun Kıyısında*. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Kelpetin Arpağuş, Hatice. "Mitoloji, Kur'an-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (2003).
- Kırca, Celal. *Kur'an ve Fen Bilimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 5. Basım, ts.
- Kıyak, Abdulkadir. "Geleneksel Türk İnanışlarındaki Su Kültünün Elazığ'daki İzleri". *Gümüşhane Üniversitesi*

- İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2013), 22-39.
- Kıyak, Abdulkadir. *Mitolojiye Dair: Kadim Toplumlardan Günümüze Kutsal Anlatılar*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025.
- Koç, Turan. Din Dili. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2013.
- Kramer, Samuel Noah. *History Begins at Sumer: Thirty-Nine Firsts in Recorded History*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 3. Basım, 1981.
- Kramer, Samuel Noah. *Sumerian Mythology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1961.
- Kramer, Samuel Noah. *Sümer Mitolojisi*. çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999.
- Leeming, David. *Creation Myths of the World: An Encyclopedia*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2. Basım, 2010.
- Leeming, David. *The World of Myth*. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Leeming, David Adams. *Kısa Dünya Mitolojisi*. çev. Gülcan Güney. İstanbul: Say Yayınları, 2024.
- Lévi-Strauss, Claude. *Mit ve Anlam*. çev. Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Luxenberg, Christoph. *The Syro-Aramaic Reading of the Koran: A Contribution to the Decoding of the Language of the Koran*. Berlin: Verlag Hans Schiler, 2007.
- Lynch, Patricia Ann. *African Mythology A to Z*. New York: Chelsea House, 2. Basım, 2010.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. ed. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- Neuwirth, Angelika. *Scripture, Poetry and the Making of a Community: Reading the Qur'an as a Literary Text*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Nöldeke, Theodor. *The History of the Qur'ân*. ed. Wolfgang H. Behn. çev. Wolfgang H. Behn. Leiden: Brill, 2013.
- Öztürk, Mustafa. *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an ve Yaratılış*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Şemseddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, 2000.
- Reynolds, Gabriel Said. *The Qur'ân and the Bible: Text and Commentary*. New Haven and London: Yale University Press, 2018.
- Rosenberg, Donna. *Dünya Mitolojisi*. çev. Koray Akten vd. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1998.
- Rosenberg, Donna. *World Mythology*. Lincolnwood: NTC Publishing Group, 2. Basım, 1994.
- Schmidt, Wilhelm. *The Origin and Growth of Religion*. çev. H. J. Rose. London: Methuen Co. Ltd., 1935.
- Silverman, David P. *Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Sproul, Barbara C. *Primal Myths: Creation Myths Around the World*. San Francisco: HarperOne, 1991.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *Fıkhu'l-Ekber: İslâm İnanc Esasları*. çev. Vezir Hamam. İstanbul: Kitâbî Yayınevi, 2016.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. ed. Abdullah b Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Taş, İsmail. *İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları, 2002.
- Yang, Lihui vd. *Handbook of Chinese Mythology*. Santa Barbara; Denver; Oxford: ABC-CLIO, 2005.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. ed. Asım Cüneyd Köksal vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Yıldırım, Zeki. "Enbiya, 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 47-76.
- Yonar, Gönül. *Yaratılış Mitolojileri: Altı Medeniyet Altı Yaratılış Hikâyesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eşkâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvîd. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.